

экономиканы өзгөртүүдө чечүүчү таасирин тийгизет. Ошондуктан өлкөбүздөгү ар бир китепкана кыйынчылыктарга карабастан окурмандарга так маалыматтарды жеткирүүнүн үстүндө иштөө менен билим деңгээлин көтөрүүгө өз салымдарын кошуусу керек.

Кыргызстандын ЖОЖдорундагы илимий китепканалардын абалы жана келечеги жөнүндө иликтөө жүргүзүү менен шаардагы, айыл-кыштактагы мектептердин китепканасынын абалын оңдоого көмөк көрсөтүү учурдун талабы.

Пайдаланылган адабияттар:

1. К.А.Исаков “ОшМУда окуганым жана иштегениме сыймыктанам” – Ош: 2014.-108 б. “Славная 75-летняя история ОшГУ” 75-83бб.
2. (Паспорт библиотеки ОшГУ, Ош-1997, Составители: А.Г.Ибрагимова, Кыбыраев А.О, Абдрахманов А.)
3. Ош мамлекеттик университети “Билим берүү сапарында 60 жыл” –Ош-2012, 327-329 бб.
4. Библио Пульс научно-информационный журнал № 1-2 , 2013- г. “Статус: вузовская библиотека”, 28-36 стр.

УОК 82

Жапарова А. А.

И. Арабаев ат. КМУ, изденүүчү

АЙТЫШ ӨНӨРҮНҮН ПАЙДА БОЛУШУ КООМДУК ТУРМУШТАГЫ ФУНКЦИЯСЫ ТУУРАЛУУ

Аннотация: Бул макалада автор айтыш өнөрүнүн алгач байыркы кыргыз элинде пайда болгондугун баяндайт.

Ачкыч сөздөр: айтыш өнөрү, чечендик өнөр, этнография, философия, дидактика, төкмөлүк өнөр.

Аннотация: Автор статьи доказывает, что происхождение искусства импровизации у кыргызского народа складывается с древности.

Ключевые слова: искусства импровизации, ораторское искусства, этнография, философия, дидактика

At this article the author tells about an origin and an improvization of art of the Kyrgyz people

Айтыш ырлары мазмунуна элдин философиялык, дидактикалык, социалдык, саясий жана башка көз караштарын камтый алгандыгы менен өзгөчөлөнүп, “сөз” жаралгандан бери адамдарга кызмат кылган оозеки көркөм жанрлардын бири. Адам баласынын жашоо нугу карама-каршылыктардын, ак-каранын күрөшүнөн турса, айтыш жанры мындай реалдуу көрүнүштү көркөм чагылдырып берүү максатында

пайда болгон. Айтыш жанрын карапайым эл жана эл ичинен чыккан акындар, сынчылар, ойчулдар, чечендер жаратышып, коом (уруу) мүчөлөрүн адамдык мыкты сапаттарга чакырып, тарбиялоодо, элдин дүйнөтаанымын мурдагы муундун тажрыйбаларына таянып калыптандыруу жана өнүктүрүү боюнча өз бетинче турмуштук мектеп ролун ойногондугун жокко чыгарууга болбос.

“Ырчылык (төкмөлүк) өнөр адамзаттын көркөм ойлоосунун бир бутагы катарында коомдун алгачкы баскычында эле бүчүр байлап, ар бир элдин коомдук-саясий, коомдук-экономикалык түзүлүшүнө, тарыхый-турмуштук, чарбачылык, этнографиялык өзгөчөлүгүнө, улуттук, адеп-ахлактык мүнөзүнө, ой жүгүртүү, баамдоо, көркөм деңгээлине карата өйдө, ылдый калыптанып, өсүп-өнүгүү жолун басып өткөн. Башатында көркөм ойлоонун синкреттик формасы катарында кабылдоо, негизинен, адамзат баласы үчүн жалпы болгондугуна карабастан, өсүү процесси бирдей болгон эмес, бир элде салттуу жанрдын деңгээлине көтөрүлбөсө, же эрте өчсө, кыргыз, казак сыяктуу көчмөн турмушта жашап, отурукташууга кечирээк өткөн элдерде азыркы мезгилде да төкмөчүлүктүн айрым салттуу белгилери сакталып келе жатат”. Тилекке каршы, байыркы ата-бабаларыбыздын тагдырын, социалдык, саясий абалдарын, тажрыйбаларын чагылдырган акындардын аттары белгисиз калса да, алардын айрым чыгармалары же алардын үзүндүлөрү эл көөнүнөн түнөк таап, алымча-кошумчалар менен элдик чыгармалардын корунда сакталып келүүдө.

Буга бир мисал легендарлуу ырчылар Токтогулдун, Асан Кайгынын, Кет Буканын ысымдарын атоо жетиштүү. Алардын чыгармаларынан айрым гана үзүндүлөр соңку муунга жетип, булар жалпы түрк тилдүү элдер ичинде орток мурас катары кабылданып келүүдө. Айрыкча алар кыргыз жана казак элдеринин ортосунда “меники - меники” болуп жүрүшөт. Байыркы мезгилдеги оозеки адабияттын үлгүлөрү тууралуу каерде, кимде сөз болбосун, биринчи кезекте жогоруда эскерилген, легендарлык акындар делинген ысымдар тизме башында тургандыгы айтканга далил. Мисалы, казак фольклористи М. Магауиндин “Казак хандыгы доорундагы адабият” (1992) жогорку окуу жайы үчүн окуу куралында, “Казак адабиятынын тарыхы” 10 томдуктун төртүнчү тому (2005), кыргыздарда М. Абдылдаев түзгөн жана баш сөзүн жазган “Легендарлуу ырчылар жана сынчылар” (1994) жыйнакта, “Кыргыз адабиятынын тарыхы” 7 томдуктун 1-тому жана башка изилдөөлөрдөн жолуктурууга болот. Ошондой эле легендарлуу ырчылардын өмүр жолу, чыгармачылыгы тууралуу эмгектерди жазууга филология илимдеринин доктору Л. Үкүбаева, тарых илимдеринин доктору С.Кайыпов да салымдарын кошушкандыктары белгилүү.

Легендарлуу ырчылардын чыгармачылыгында алардын айтыш жанрындагы эч бир үлгүсү, бери дегенде үзүндүсү биздин доорго келип жетпептир. Бирок айтылуу Токтогулдун “Жаныбек ханды табалап ырдаганы” деген үзүндүсүндө (Тоголок Молдонун варианты боюнча) анын:

Жалпы түрктө сайраган, -
Булбул элем Токтогул.

Чарчабаган аргымак,
Дулдул элем Токтогул.
Тартынбаган ар иштен –
Кургур элем Токтогул.
Качырганын кайсаган –
Тунжур элем Токтогул,–

дегенине караганда Токтогул да далай башка ырчылар менен беттешүүдө “качырганын кайсаган”, мындайча айтканда ырдан алдырбаган таланттуудан болгону билинип турат.

Айтыш ырларынын пайда болуш тегине карата кыргыз жана казак илимпоздорунун пикирлеринде жакындык бар. Кыргыз адабияты боюнча эмгекте: “Кыргыз эл ырчыларынын чыгармалары жалпы маданиятыбызда эң бир орчундуу орун ээлеген мурастарыбыздын бири. Элибиздин руханий көркөм дүйнөсүн, байлыгын акындар поэзиясысыз таптакыр элестетүүгө болбойт”, - деп акыйкаттуу белгиленген. Ушундай эле пикир казак адабиятынын тарыхында жолугат. Мындан келип айтыш жанры байыркы мезгилдерге таандык, эзелки чыгармачылыктын түрү экендигин белгилешет. Эки элде айтыш жанрынын пайда болуу, өнүгүшү, калыптануу стадиялары негизинен айырмасыз. Буга себеп эки элдин узак кылымдар бирге жашашы, жоо жоолашууда туу түбүндө бирге туруусу маданий байланыштын бек сакталышына өбөлгө болуп келген. Бул маселе тууралуу адабиятчы Ж. Таштемиров мындай деген: “Эгер биз мурастарга көз жүгүртүп карай турган болсок, элибиздин маданий байланышы үч булакка негизделип өнүккөнүн даана байкайбыз. Биринчи булак катары кыргыз менен казак элинин оозеки чыгармачылыгын көрсөтүүгө болот. Эки элдин оозеки чыгармаларынын айрым түрлөрү кыргызга да, казакка да бирдей даражада айтылат. Мындай окшоштуктар жалаң гана эпикалык жанр жомоктордон же дастандардан эмес, табышмак, макал менен ылакап жана лирикалык ырлардан да кездешет. Экинчи булак катары акындардын чыгармачылык байланышын белгилөөнү туура табабыз. Үчүнчүсү жарык көргөн китептерден айрым акындардын чыгармаларын окуп таанышуу процесстери маданий байланыштын далили болуп саналат.

Кыргыз менен казактар дайыма аралаш, дайыма катнаш жүргөн эл. Этнографиялык үрп-адаты окшош, ары бир-бирине тек жагынан жакын эл. Ошон үчүн тыбыштык өзгөчөлүгүнө карабай, айткан сөздөрү эки элге бирдей түшүнүктүү. Мунун өзү маданий байланышты чындоонун стимулу болгон. Акындар бир элдин маданий байлыгын экинчи элге тааныштырууда зор роль ойногонун жогор жакта айтканбыз. Бул сөз көбүнчө кыргыз менен казак өндүү ирегелеш элге таандык экенин баса көрсөтүүгө тийишпиз. Чындыгында, кыргыз менен казак элинин акындары, бир-биринен үйрөнүп же үйрөтүп дегендей, дайыма чыгармачылык байланыш жасап келишкен, кээде көпчүлүк жыйындарда айтышка түшүшкөн. Анткени айтыш акындык күчтү сыноочу, акындык өнөрдү чыңоочу жана тиги же бул ырчыны элге таанытуучу чоң өткөөл, чоң дабан. Айтышка түшүү деген сөз баатырлар беттешүү үчүн майданга чыгуу дегенге барабар. Баатырлар колдоруна курал алып майданга чыгышса, акындардын

куралы - сөз өнөрү, бир-бири менен кезектешип айтышкан курч ырлары болгон”.

Бул маселе эч тараптан талаш чыгарбаса керек. Айрыкча бул пикир өткөн кылымдын жетимишинчи жылдарынын ичинде айтылып, калыстык менен эки элге таандык ырчылык өнөрдү баалоо боюнча тең салмактуулукту сактап келет. Ал эми ХХI кылымда жарык көргөн “Казак әдебиетинин тарихы” эмгегинде (4-том, Алматы, 2005) айтыш “бизден баска кыргыз, каракалпак, алтайлыктармен катар, түрк елинде да бар” экендиги так айтылат. Бирок “дал биздегидей көлөмдүк, көркөмдүк бийик деңгээлге көтөрүлө коймаган” деп “көмөчкө күл тарткан” бир жактуу жыйынтык айтылганы өкүнүч жаратат. (Ошондой эле тарыхый жазма булактарда учураган “кыргыз” деген сөздү “казак” деп окуу керек деген талап учурайт. Бул тарыхка так мамиле эмес деген ойдобуз, анткени, байыртан XIV-XV кылымга дейре учурдагы кыргыз да кыргыз, казак да кыргыз деп аталып келип, кайсак-кыргыз, качак-кыргыз деп азыркы казактар бөлүнө баштагандыгы анык.) Биздин байкообузча, а тургай айтыш ырларын ич ара классификациялоо боюнча да дээрлик бирдей көз караш бар дей алабыз. Кыргыз элинде төкмө ырчылык же импровизатордук күчтүү өнүккөндүгү маалым. Ушундай эле көрүнүш казак эл ырчыларынын чыгармачылыгында орун алып келет. Демек, мындан узак тарыхый жолду баскан оозеки чыгармачылык гана гүлдөөнүн ушундай бийик сересине жете алган деп жыйынтык чыгарууга болот. Анткени оозеки адабияттын синкреттик доорунда ар бир жанрдын пайда болуу, өнүгүү моментинде алардын ар бири коомдук жана коом мүчөлөрүнүн кызыкчылыктарына ылайык андай же мындай сапаттарга ээ боло башташы табигый талап эле. Эгерде коом мүчөлөрүнүн талап, суроолоруна жооп бербесе андай жанрлар акырындап маданий сферадан сыртка сүрүлүп, архаикалык формага ээ болуп кала берери кадыресе көрүнүшкө жатат. Мындай ойду кыргыз фольклористтеринин бири С. Закировдун да байкоосу ырастап келет. Ал: “Кыргыз элинин оозеки чыгармачылыгында эмгек жана сүйүү ырларынан башка турмуштук, үрп-адат, салт ырларынын өтө көп түрү орун алган. Адам туулганда “Бешик ырынан” тартып өлгөндөн кийин жоктогон “Кошокторго” чейинки ырларды жолуктурабыз. Болжол менен алганда кыргыз элинин турмуштук үрп-адат, салт ырларын төмөндөгүдөй тематикага бөлүүгө болот”, - деп он бир тематикага бөлүштүргөн.

“1. Бешик ыры. 2. Оюн ырлары (селкинчек, токмок таштамай). 3. Акый. 4. Айтышуу. 5. Арман. 6. Коштошуу. 7. Мактоо. 8. Кордоо. 9. Санат, насыят, терме. 10. Керээз. 11. Кошок ж.б.

Бул көрсөтүлгөн элдик лирикалардын айрымдары коомдук турмуштун өзгөрүшү менен андан аркы өнүгүшүн токтотту.

Мисалы, акый, керээз, арман ырлары азыр колдонуудан чыгып калды. Айрымдары: айтышуу, мактоо, кордоо жаңы формага, жаңы мазмунга өтү”, - деп коомдун жана коом мүчөлөрүнүн талап, кызыкчылыктарына жооп бербей калган учурда элдик оозеки чыгармалардын тиги же бу түрү же “колдонуудан чыгарын”, же “жаңы форма, жаңы мазмунга” өтөр мыйзам ченемдүүлүгү бардыгын тастыктаган.

Адабияттары:

1. Кебекова Б. Кыргыз эл ырчыларынын тарыхынын очерктери. – Б.: Турар, 2009. 5-бет.
2. Легендарлуу сынчылар жана ырчылар / Түзгөн М. Абдылдаев. – Б.: Ала-Тоо, 1994. 23-бет.
3. Кыргыз адабиятынын тарыхы. 5-тому. / А. Акматалиевдин ред. астында. – Б.: 2002. 3-бет.
4. Таштемиров Ж. Кыргыз поэзиясы тууралуу айрым ойлор: Адабий сын макалалар. – Ф.: Кыргызстан, 1975. 69-70-беттер.
5. Казак адабиятынын тарыхы. 4-тому. / А. К. Егеубаевдин ред астында. – Алматы: КАЗакпарат, 2005. 80-бет.
6. Ысмайылов Е. Жамбыл жана халык акындары: Окуу куралы. – Алматы: Санат, 1996. 13-бет.
7. Закиров С. Эл чыгармачылыгы – эл кенчи: Адабий сын макалалар. – Ф.: Кыргызстан, 1981. 9-10-беттер.

Жамалбекова Г.А.

Махмуд Кашигари-Барскани атындагы Чыгыш университети, доцент

КЕҢЕШ ЖУСУПОВДУН ПОВЕСТТЕРИНДЕГИ МАЙДАН ТЕМАСЫ

Аннотация: Бул макалада автор жазуучу К.Жусуповдун майдан темасындагы чыгармаларын салыштырып, талдоо жүргүзөт.

Аннотация: В этой статье автор сравнивает и осуществляет анализ произведений на тему войны писателя К.Жусупова

Ачык сөздөр: повесть жанры, фронтовик, конфликт, оригиналдуулук, психологиялуу

Ключевые слова: жанр повести, фронтовик, конфликт, оригинальность, психологичный

Согуштан кийинки кыргыз адабиятында өзгөчө повесть жанрында кеңири иштелген темалардын бири – бул майдан темасы болуп саналат. Аталган мезгилде жалпы эле «совет адабиятында» эл чарбачылыгынын маселелерине жапырт киришүү, мындайча айтканда, өндүрүш тематикасынын өкүм сүрүшү ошол туштагы коомдук-тарыхый абалдын бөтөнчөлүгү менен шартталган. Ошого карабастан кыргыз повесттери жетишкендиктерге ээ болуу менен бирге айрым орчундуу кемчиликтер да орун алган. Анын негизги себеби. Биринчиден, жазуучуларыбыздын жекече жөндөмдүүлүгүнүнө байланышса, экинчиден, согуштан кийинки адабиятта орун алган реалдуу турмушту жалпы жонунан, жасалмалап сүрөттөөгө багытталган «конфликсиздик» теориясынын залакасы тийген. Бул туурасында Ч.Айтматов өзүнүн бир макаласында¹ ошол мүчүлүштүктөрдү абдан туура көрсөткөн. Ал жылдарда, дейт ал, көп чыгармаларда ойдон чыгарылган конфликттер сүрөттөлүп, жан дүйнөсү татаал, нравалык жактан жетилген турмуштук жандуу адамдардын ордуна көз ачып жумгандай тездик менен пландарды ашык аткарып ийгиликке жетишкен, схемага